Patkós József

VILÁGNÉZET ÉS NEVELÉSI CÉLRENDSZER FINÁCZY ERNŐ PEDAGÓGIÁJÁBAN

Fináczy Ernőt, ki évtizedekig alkotója és meghatározója volt a magyar neveléstudománynak, kevesen ismerik. Valamiféle furcsa, nehezen érthető tartózkodás tapasztalható személye körül, de hasonló a helyzet az ellenforradalmi korszak több neveléstudósával is. A múltban rövid, többnyire pejoratív csengésű megítélések láttak napvilágot Finánczyval kapcsolatban, jóllehet akadtak, akik életművének részletes feltárását javasolták. Ezeket az ajánlásokat azonban nem követték tettek, s ötven évvel halála után, máig sem rendelkezünk szellemi hagyatékának differenciált értékelésével. Kár mindezért, mert a magyar neveléstudós – különböző korlátok ellenére is – eredeti és jelentős képviselője volt a múlt pedagógiájának.

Fináczy eredetiségének kétségkívül határt szabott a klasszikus német filozófia képviselőinek hatása, a neokantiánus iskolák axiológiai rendszereinek átsugárzása, valamint a hazai keresztény nemzeti ideológia neveléselméletében való tükröződése. Mégis, azt mondhatjuk, helytelen volna, ha jelentéktelennek és reakciósnak bélyegezve ad acta tennénk Finánczyt, ugyanis egészében avult, teljes eredetiségében vissza joggal nem kívánt pedagógiai rendszere sok tanulsággal szolgálhat a rá felfigyelő kutatóknak, azok közvetítésével pedig a jelen és a jövő pedagógiájának.

Finánczy terjedelmes életművének kritikája, az általa alkotott tudományos értékek gondos feltárása elmélyült kutatást, több kutatót igényel. Tanulmányunk is csupán egy szempontból fordul a neveléstudós felé: azt vizsgálja, hogyan lesz az elméleti pedagógusból filozófus a nevelés célrendszerének megalkotásakor, hogyan tükröződik a korát jellemző abszolút értékelméleti idealizmus értékpedagógiai rendszerében.

Finánczy pedagógiai értékfelfogása – dióhéjban – a következő: neve-

léstudósunk választ egy világnézetet, mely pedagógiája megalapozására alkalmas. Ez a világnézet szerinte nem lehet relatív (materialista), hanem kizárólag csak olyan, mely abszolút értékes célt szolgál. Ilyet azonban – mint mondja –, az örökké változó és fejlődő tények tünékeny világában nem találunk. Fel kell ezért hát keresnünk az abszolút értékek, vagyis az eszmények világát. Az igaz, a jó és a szép eszményeinek központi szerep jut világnézetében, s ez a hierarchikusan felépített eszményrendszer meghatározóan hat pedagógiai célelméletének kialakítására. Mint mondja: "... az eszményileg tökéletesebb állapot felé való haladásnak abszolút célgondolata adhatja csak meg értelmét és értékét életünknek."[1]

Világnézetének értelmezéséből következik, hogy Finánczy a nevelésben fontosnak, mi több, elengedhetetlennek tartja a vallást. A vallásos eszmény mellett hasonlóan fontos felfogásában a nemzeti eszmény. "Nincs értelmes élet Isten és haza nélkül" – vallja.[2]

Finánczy világnézeti, etikai alapállása, a századforduló körüli magyar filozófiai gondolkodás közvetítésével, az európai axiológiai rendszerekből táplálkozott. Az értékek felé fordulás korában korántsem a véletlen műve. A munkásságát megelőző több mint egy emberöltő alatt egyre jobban érezhetővé váltak a polgári társadalom alapvető ellentmondásai. A proletariátus azonban még csak most kezd erősödni, világtörténelmi elhivatottságára eszmélni. A kapitalizmusban a polgári tudat nem észleli többé, hogy aktív részese lenne a történelmi folyamatnak. A történelmi haladásba vetett hit meggyengül.[3] A burzsoázia már nem teremt merőben új értékeket az emberiség számára, a proletariátus pedig még nem képes a társadalmi progresszió élére állni. A korszak általános jellemzője az "eltévelyedés érzése", a reális szabadság elvesztésének tudata. Ancsel Éva szavaival jellemezve e polgári valóságot: "Erre a világra hiába néz értelmes szemmel az ember, az nem fog értelmesen visszanézni rá, ahogy azt Hegel hitte még."[4]

A perspektíva bizonytalansága filozófiai-etikai kérdéseket is felvet. Elkerülhetetlenné és általánossá válik a hit, mely szerint az "igazi",

[1]Finánczy Ernő: Elméleti pedagógia. Budapest, 1937. 7. o. Továbbiakban: Elm. ped.

[2]Finánczy E.: Elm. ped. 19.

[3]Drobnyickij, O. G.: A szellemi értékek világa. Az érték problémája és a marxista filozófia. Bp. Kossuth K. 1970. 214.

[4]Ancsel Éva: A meggyengült öntudat mítoszai. Három tanulmány. Bp., Kossuth K. 1983. 4.

a "valódi" értékek nem is eredeztethetők a sivárnak tartott emberi létből, a kiüresedett emberi lélekből. Platón, a középkori realisták, a klasszikus német filozófusok (mindenekelőtt Kant) tanításai nyomán a világ megkettőzötten tételeződik a polgári gondolkodásban. A reális és ideális, a magában való és nekünk való problematikája újra virágzásnak indul a filozófiában, az etikában (ahogyan Kant mondja: a gyakorlati filozófiában) pedig a "van" és a "legyen" antinómiája kap a réginél tágabb színteret. Az ideális erkölcsi értékek az emberi léten, téren és időn kívüliként, transzcendens szubsztanciaként tételeződnek. A társadalmi fejlődés ezen szakaszában minden korábbinál hevesebben lángol fel a vita az értékek körül. Az axiológusok szerint az értékek nem levezethetők a létezőre vonatkozó ismereteinkből, mert azok valami más világdimenziót képviselnek. Az érték már nem valamiféle létező, nem természeti, hanem isteni úton valósul meg.[5]

A pedagógia megalapozására alkalmas világnézet megtalálása után (az idealizmus világnézete az az alap, amelyre a pedagógiának helyezkednie kell – hangzik Finácz ajánlása) hozzálát neveléstudósunk a nevelés fogalmának és célrendszerének megszerkesztéséhez. Utal az alapul szolgáló világnézet fontosságára, hiszen ennek alapján magyarázhatjuk az élet értelmét, s amilyen célt tűzünk ki életünknek, olyan célt kell kitűznünk a nevelésnek. A nevelés célja nem ellenkezhet az életeszménnyel.[6]

A nevelés egész története során a különböző pedagógiákban fontos helyet foglalt el a célelmélet. Így volt ez a XX. század első évtizedeiben is, amikor a neveléstudományi gondolkodást az európai méreteket öltő etikai abszolutizmus határozta meg. Finácz nevelési célmeghatározásának lényege is etikai ihletésű: legelső és legfontosabb cél az erkölcsi személyiség kialakítása, mégpedig valláserkölcsi alapon. Etikával tüzetesebben foglalkozó filozófusok között kell ezért keresnünk az értékpedagógia képviselőjének szellemi elődeit.

A szálak többször Kanthoz vezetnek. A königsbergi egyetemi tanárral való eszmei rokonság megvilágítása nélkül nehéz volna megítélni Finácz Ernő elméletét. A magyar tudós Kantból csak a modern értékfilozófia megalapozóját emelte ki, egyéb tanait háttérbe szorította. A kanti etikát és pedagógiát

[5] Drobnyickij, O. G.: I. m. 10–11.

[6] Finácz E.: Elm. ped. 20.

drágakőként ragyogó fenséges örökségnek nevezi, mely szerint minden nevelésnek arra kell törekednie, hogy a gyermek természet adta egyéniségét oly erkölcsös személyiséggé alakítsa, ki egyedüli érdemét a jónak teljesen önzetlen, érdektelenül való követésében keresi – mutat rá a "Neveléselméletek a XIX. században" című könyvében.[7]

Finánczy világnézetében – Kantéhoz hasonlóan – van egy másik világdimenzió, a létezők szférájától független értékbirodalom, melyet azután leginkább Hegelhez hasonlíthatóan magyaráz. Pedagógiai célrendszerének felépítésekor – csakúgy, mint a gyakorlati ész egyedülálló módszerének kidolgozásakor Kant – nem a valósághoz igazodik, hanem a kelléshez. Törvénye nem a tényszerű realitás, hanem az eszmény.

A kanti nyomokon haladó erkölcstanokban központi helyet foglal el az a gondolat, mely szerint az etika annak a törvényeit írja le, aminek történnie kell, még akkor is, ha az éppenséggel sohasem történik meg. Az erkölcsi törvény ebben a felfogásban imperatívus, parancs, annak megfogalmazása, hogy mi "legyen". Ennek megfelelően Kantnál az erkölcsiség kizárólagos mértéke a jó akarat. A szándéknak, a jóra irányuló, kezdeményező és állhatatos akaratnak Finánczy is nagy jelentőséget tulajdonít a személyiségformálásban. "Amikor szoros értelemben vett erkölcsi nevelésről beszélünk, az akarat nevelése forog szóban" – mondja.[8] Bizonyos tekintetben ő azonban túl is lép a szándék primátusán, amennyiben az erkölcsiség objektív mértéke, felfogásában nem egyedül és kizárólag a jó akarat: fontosnak tartja azt is, hogy e jó akarat jó tettek formájában, a társas közösség – mindenekelőtt a nemzet – javára realizálódjon. Ebben a rendszerben tehát nem határolódik el szándék és tett, az elméleti pedagógus e két fogalmat a maguk elválaszthatatlan egységében kezeli.

Kant mellett hatással volt Finánczy elméleti gondolkodására Fichte. A berlini egyetemi tanár fogalmazta meg számára a valóságtól független, történet fölötti, időhöz és térhez nem kötött erkölcsi eszményt mint abszolút értékmérőt. Mint mondja – Fichte nem hagyhatott volna ránk, nevelőkre bölcsebb örökséget, mint az abszolút etikai célkitűzést, mely eszményalkotó képességünkben leli gyökerét. Ezzel az álláspontjával alapját vetette meg Fichte annak az idealizmusnak, amelynek hite szerint sohasem szabad kiveszni a nevelői gondolkodásból, amely fölötte áll az ösztönző erőt nélkülöző

[7] Finánczy E.: Neveléselméletek a XIX. században. Bp. 1934. 18.
[8] Finánczy E.: Elm. ped. 112.

pozitivizmusnak és valamennyi mellékhajtásának. "Azt a lelki felemelkedettséget, azt a bensőséges ihletet, mely nélkül igazi embernevelés nincsen, senki sem hirdette tudatosabban, mint Fichte, és nincs filozófia, melyből ez a pedagógiai optimizmus csalhatatlanabbul következnék, mint az, amelyet ő tanított. ... a rendszeres gondolkodás segítségével bizonyította be: hogy »Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok is tökéletes«" – írja érzelmeit sem palástolva Finánczy, amint rátalál a német filozófusra.[9]

Megjegyzendő itt, hogy Finánczy vallásossága nem jelenti az eleven élettől való elrugaszkodást: "Talán nem kell említenem, hogy e világnézet nem jelent világmegvetést, vagyis az eszményeknek oly nemű uralmát, mely mintegy kizárná a valóság megbecsülését. Nem a szó elkoptatott értelmében vett üres idealizmusról, puszta rajongásról, fantomok kergetéséről van szó. Hiszen... egyedül az eszményeknek van meg az a sarkalló erejük, mely a haladást, a tökéletesedést biztosítja. Haladni és tökéletesedni pedig csak aktivitással lehetséges. Arról van szó, hogy egyedül az eszmények állíthatják élettevékenységünket nemes célok szolgálatába; egyedül azok ihletik meg mintegy életünket, hogy tartalmasabb legyen..." – olvasható "Elméleti pedagógia" című, halála után megjelent neveléselméleti főművében.[10]

Finánczy általánosan így fogalmazza meg a nevelés célját: jobbátétel. Hozzáteszi, hogy ez a jobbátétel majd minden korban más színezetet nyer, minek okát a világnézeti különbségekben látja.[11] A neveléstudós a célra vonatkozó történeti áttekintés után (sohasem tagadta meg neveléstörténész önmagát) és a maga pedagógiai célmeghatározásának kifejtése előtt kirekesztő műveletet végez: azt vizsgálja, hogy milyen nem lehet a nevelés célja. A cél szerinte nem lehet differenciált, többágú, mert akkor megszűnnék a rendszer egysége. A nevelésnek csak egy célja lehet, melyben mint csúcspontban találkozik minden funkció. Így kerül az igaz, jó és szép eszményei közül vezető helyre a jó eszménye, mint mindent átfogó rendező elv. Nem lehet a cél részleges, hanem egyetemesnek kell lennie. "Minden speciális célmeghatározás ugyanis nem az egész embert tekinti, hanem csak egy részét; nem minden oldalról nézi az embert", hanem csak egyoldalúan – mondja, majd így folytatja:

[9] Finánczy E.: Neveléselméletek a XIX. században 38.
[10] Finánczy E.: Elm. ped. 17.
[11] Finánczy E.: Elm. ped. 32.

"Nem lehet a cél merőben utilitarius vagy eudaimonisztikus, ... nem meríthető tényekből... Nekünk állandó célra van szükségünk, mely (bármely paradoxonnak lássék) azért is állandó, mert sohasem érhető el teljesen. Minden olyan cél, mely teljesen elérhető volna, csakhamar maga után vonná új célkitűzések szükségességét. Célunk nem lehet reális, hanem ideális; nem lehet relatív, hanem abszolút."[12] A nevelés célja: "... az egyént és általa a társas közösséget (nemzetet és emberiséget) erkölcsi tökéletesítésre képessé tenni."[13] Az ember rendeltetése, hogy magát és nemzetét erkölcsösebbé tegye, ami pedig csak az eszmények normatív erejétől várható – ezért van ellene az erkölcsi cselekvést rossz irányba befolyásoló haszon- és boldogságvágynak.

Amit tehát a nevelésnek létre kell hoznia, ami még nincs: erkölcsi állapotot. Ez nem történhetik csak erkölcsi cél posztulálásával. Ez a cél lesz a tökéletesedés mértéke: oly eszmény, mely nem a tények, hanem az értékek világában keresendő. Arra a kérdésre pedig, hogy miben keressük az erkölcsi tökéletességet, Finánczy a már ismerős válasszal él: a jónak, az igaznak és a szépnek megismerésében és az értékek tudatos megvalósítására való törekvésben.[14]

Szerzőnk keresi az elérendő erkölcsi állapothoz segítő ideálokat, a tökéletesség felé vezető utat is. A Kant-féle kategorikus imperativust formális természetűnek ítéli, mely az erkölcsiség tartalmát nem jelöli meg. Véleménye szerint abszolút ideálra van szükség, oly értékmérőre, mely nem függ mérlegelésünktől vagy mindenkori kultúrállapotunktól. Ezt az ideált – vallja Finánczy – az ember csak a vallásban találhatja meg.[15]

Így fest az idealista neveléstudós célelméleti alapállása, aki a világot a tökéletesség eszményi mértéke szerint ítéli meg, a teljes jóság, igazság és szépség eszményei szerint. Az élet jelenségeit ahhoz méri, milyen közel vagy milyen távol állnak ezen eszményektől. Eszményeinket emberi gyarlóságaink és fogyatékosságaink miatt sohasem valósíthatjuk meg teljesen, de ezekhez közeledni – méltóságunk is ezt kívánja – legfőbb feladatunk. Az eszmény felfogásában eszerint értékmérő, de egyúttal rugó is, mely kizár minden relativizmust, és bizotsítja az emberiség folyamatos haladását.[16]

[12]Finánczy E.: Elm. ped. 37.
[13]Finánczy E.: Elm. ped. 39.
[14]Finánczy E.: Elm. ped. 31. és 39.
[15]Finánczy E.: Elm. ped. 16.
[16]Finánczy E.: Elm. ped. 15–16.

Idealista elméleti alapkoncepciójából adódik az eszmények azon megítélése, miszerint nem azért jó, szép és igaz valami, mert az egyén vagy a közösség annak ítéli, hanem mert önmagában – mintegy az embertől függetlenül – megfelel a jó, szép és igaz eszményeinek. Az értékeszme tehát állandó, abszolút, mely mindenhatóságát az isteni tökéletességből meríti. Isten a végső abszolút érték, az első mozgató, és a múlt pedagógiaprofesszora ebből a végső abszolút értékből vezeti le a nevelés összes funkcióit.

Finánczy helyesen érzi meg, hogy eszményi célok hiányában megreked az élet folyása, pangás jelei mutatkoznak, s hogy igazi nevelés nincsen. "Igenis szükségünk van a nevelésben azokra a perspektívákra, aminőket csak az eszmények mutathatnak" – fogalmaz egyik tanulmányában.[17] Első látásra rendkívül hasonlít ezen véleményhez a marxista Zrinszky László alábbi megfogalmazása: "Semmiféle célt nem tudna maga elé tűzni a pedagógia, ha nem lennének értékalapjai."[18] Miként értékelhető ez a hasonlatosság? Azt jelenti tán, hogy egyetérthetünk Finánczy nevelésfilozófiai alapvetésével?

A helyzet korántsem ilyen egyszerű. Ami az értékek és eszmények centrális szerepének igenlését illeti, egyetérthetünk Finánczyval. Ellenvetéseink vannak ugyanakkor a vizsgált elmélet – olykor bár dialektikusnak tűnő – módszere ellen azokon a pontokon, ahol az értékeket, eszményeket, ideálokat elszakítja a valóságtól, és tényektől függetlenül kezeli őket. Nézetünk szerint az értékek evilágiak, az eszmények és ideálok innen, a földről származnak. Ahhoz a ponthoz érkeztünk ezzel, ahol a legnagyobb az eltérés Finánczy Ernő nevelésfilozófiája s a magunk nézetei között. Erkölccsel, eszményekkel kapcsolatban kínálkozik leginkább lehetőség a vele való polémiára. Nem is térünk ki előle.

Finánczy, hasonlóan a nyugati axiológusokhoz és a hazai értékfilozófusokhoz, azt vallja, hogy az érték fölötte áll minden valóságnak. Nyomban észreveszi azonban, hogy az elérhetetlen magasságba helyezett érték gondot okoz. Nem akar végletesen eltávolodni a valóságtól, az élettől. Szerinte – szemben az egyik újkantiánussal, N. Hartmann-nal – nem pusztán az érték aktivizálódása hozza létre a személyiséget, hanem az ember tevékenységének, a társadalmi fejlődésnek is döntő szerep jut. Sajátos objektív idealista ontológiája itt hasonló elv alapján épül, mint Hegelé: a magánvaló értékeket ku-

[17] Finánczy E.: Eszmények és valóságok. Magyar Paedagógia, 1916. 4–5.

[18] Zrinszky László: Eszmények és érték. Egy nevelésfilozófiai probléma elágazásai. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp. 1971. 109–110.

tatja ugyan (a pedagógia számára), eljárásmódjával mégis a "földi" tudományos kutatások tényállásait veszi kiinduló alapul. Finánczy tehát, ha nem is sok eredménnyel, tesz bizonyos lépéseket annak érdekében, hogy az értékek valóság fölötti lebegését megszüntesse. Minden bizonnyal megérzi azt a logikai buktatót, miszerint az abszolútum, ha valóban abszolútum, úgy nem tűrheti a valóság – értékekkel kapcsolatos – megkettőzését. A neveléstudós – elkerülve a H. Rickertre jellemző szubjektív idealista "kicsúszást" – a valóságtól eredetileg függetlenített értékeket vissza kívánja vezetni a valósághoz: elismeri az értékek és ideálok történelmi (evilági) változásait, fejlődésüket. Megoldása azonban szükségképp paradox marad: az értékeket, földi életük ellenére, a világon kívüli örökkévalóságban érzi honosaknak.

Nincs ez másként az erkölccsel sem, hisz értékek alkotják az erkölcs tartalmát. Finánczy sokat munkálkodik annak érdekében, hogy az erkölcsi jó fogalmát ne szakítsa el a valóságos történelmi folyamattól, de ezeknek a lépéseknek azután ő maga vet gátat. "Az erkölcs nem velünk született adomány – mondja –, úgynevezett erkölcsi érzék (moral sense), mint némelyek gondolják, eredetileg nincsen bennünk, csak a reá való készségek vannak meg, egyébként pedig az erkölcsiség szerzemény, s a jellem is az... A jellem nem állapot, hanem haladás... soha nincsen kéazen folytonos alakulásnak soha véglegesen le nem zárt eredménye" – fejezi be figyelemre méltó gondolatsorát.[19] Elismeri azt is, hogy az erkölcs – hasonlóan az értékhez – koronként és társadalmanként változik, s hogy ezáltal az ember változó etikai célokat tűz maga elé[20], mégis kijelenti, hogy célok tényekből nem meríthetők, hanem csak eszményi értékekből, melyek történet fölöttiek. A történeti hatalmak által előidézett tények és eszmények – szerinte – nem fedik az eszményi célokat, melyek szükségképp az élet szabályozói ugyan, de nem zárhatjuk ki magának a történésnek a céloktól független lefolyását.[21]

Történeti és erkölcsi szempontok feszültsége jellemzi Finánczyt. A történeti mindig relatív, viszonylagos, az erkölcs ezzel szemben biztos támpontot keres magának, változatlan alapot, örök értékeket követel.

Finánczynak igaza van abban, hogy az erkölcsi eszményben mindig van valami ideális, csakhogy ez cseppet sem mond ellent annak a lenini gondolatnak, hogy ezek az ideális tartalommal telített eszmények csakis a valóság.

[19] Finánczy E.: Elm. ped. 114.
[20] Finánczy E.: Elm. ped. 32–35.
[21] Finánczy E.: Elm. ped. 73.

bizonyos visszatükröződései lehetnek, tehát tényekre kell visszavezetni őket.[22] Szó sincs arról, hogy a szocialista nevelésfilozófia kizárná elmélkedésének köréből az eszményeket és tudatos célokat, mindössze arról van szó, hogy az emberi fejlődéstörténet egész menetétől teszi függővé azokat.[23] A szocialista etika nem tételez szakadékot az ideális és a köznapi magatartás között: kitart amellett, hogy az erkölcsöt (morál és moralitás különbségének, illetve a szabadság és szükségszerűség dialektikus kapcsolatának elismerése mellett) okságilag meghatározza az emberek társadalmi és osztályélete, s hogy ezáltal az erkölcs nem valamiféle természeten és társadalmon kívüli jelenség.

Az erkölcs Finánczy szerint objektív. Az erkölcsi érték a dialektikus történelmi materializmus szerint is őriz objektív tartalmakat, de ez az objektivitás — a marxista etika szerint — a konkrét társadalmi viszonyokon való alapulásban leli magyarázatát, mert — mint Huszár Tibor mondja — "az eszmények, ha valóban a holnap valóságát előlegezik, a társadalom belső törvényeit vetítik a jövőbe".[24] Érték és eszmény eszerint nem jelent mást, mint az össztársadalmi tudat képviselte objektivitást, szó sincs itt az isteni tökéletesség képviselte objektivitásról.

Vitatjuk ezek után a kortárs gondolkodó, Kornis Gyula azon véleményét is, mely szerint az érték magában is értéket képvisel, ha megvalósul, ha nem. Értelmezésünk szerint ugyanis etikai értékről csak az emberek között reálisan létező viszonyrendszeren belül, illetve ennek kapcsán beszélhetünk. Csak az élet eleven gazdagságában dőlhet el bizton a kérdés jó és rossz között. Tagadjuk az önmagábani érték lehetőségét és értelmét, azt, hogy valami (gondolat vagy tett) az embertől függetlenül is értéket képviselhet.

Finánczy Ernő és a kortárs társadalompolitikusok azt nem látták be, hogy az aktuális — és általuk abszolútnak nevezett — értékek nem egy örök értékbirodalomból lépnek elő, hanem azok a mindenkori változó társadalmi viszonyok tükörképei. Értéket, erkölcsöt, normákat és ideálokat így hát csak mi, emberek teremthetünk. A lét egységben való szemléletének hiánya mutatkozik itt meg.

[22] Drobnyickij, O. G.: A szellemi értékek világa. Az érték problémája és a marxista filozófia. 150.

[23] Drobnyickij, O. G.: I. m. 163.

[24] Huszár Tibor: Az erkölcsi értékek néhány axiológiai és szociológiai jellemzője. Művelődési Intézet Bp. 1982. 11.

Teljességében látjuk immár, hogy a pedagógiában is problémakört képező érték valójában mennyire különös, sajátos képződmény, s mennyire a világnézeti viták gyújtópontjában áll. Végső – ismétléstől sem mentes – állásfoglalásunk így hangzik: az érték nem a tárgyaktól, emberi cselekedetektől független létező; az érték mindig társadalmi viszonyt fejez ki.

A Finánczyról való megemlékezés kapcsán – a nevelés célproblémáját és eszményeit illetően – lehetőségünk kínálkozik múlt és jelen, értékpedagógia és szocialista pedagógia összehasonlítására. Ezáltal a Finánczy-féle értékfelfogásról kialakuló kép is tovább árnyalható. Tanulságosnak ígérkezik ez a kitekintés, hiszen az értéknek a szocialista pedagógiában is megvan a maga problémaköre. Így tehát, amikor materialista talajról bíráljuk az idealista indíttatású, értékalapú pedagógiai célrendszert, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az eszményekkel kapcsolatos dilemma nem oldódik meg azzal, hogy az értékek létének egy másfajta magyarázatát adjuk, nem is szólva arról, hogy e bizonyos másik magyarázatot az idealista tábor képviselői (kikkel való erősödő és konstruktív párbeszédünket szorgalmazzuk) máig ható érvénnyel vitatják.

"Az eszményileg tökéletesebb állapot felé való tudatos haladás abszolút célgondolata adhatja csak meg értelmét és értékét életünknek" – vallja Finánczy[25], aki ezzel lényegében azonosítja a célt az eszménnyel. E kettő egybeolvasztása pedig előbb-utóbb gondokat okoz, hiszen – mint I. Sz. Kon fogalmaz – "a túl magasra helyezett eszmény fejében minden valóság sivárnak tűnhet, s ez nemcsak hogy nem ösztönzi, hanem egyenesen elfojtja a cselekvést, reménytelenséget szülhet".[26] Finánczy eszményei pedig túl magasan vannak ahhoz, hogy konkrét célként is betölthessék lendítő szerepüket.

Igaz bár, hogy a túl magasra helyezett eszmény problémájának lehetősége bizonyos részt az eszményt alkotó értékek sajátos természetéből adódik – hiszen az érték nem volna érték, ha teljesen megegyezne a valósággal – mégis nagyon óvatosan kell cselekednünk, amikor eszményeket képezünk belőlük, azokból ugyanis könnyen illúzió válhat, s "... az ember nehezen azonosul olyan célokkal, amelyek megvalósítása messze a halála utáni időszakban várható, s még a jövőbeli megvalósítást sem látja biztosnak. Az ember akkor

[25]Finánczy E.: Elm. ped. 16.

[26]Kon, I. Sz.: Az én a társadalomban. Bp. Kossuth K. 1969. 139.

érzi magát a helyén, ha konkrét célok, leküzdendő és leküzdhető akadályok vannak előtte, ha előrehaladásnak érzékelheti az életet"— írja Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor.[27]

Nem csoda, hogy Finánczynak sem sikerült elkerülnie azokat a veszélyeket, amelyek az ember jövőt látó képességéből nőnek ki: absztrakciója során szükségképp eltávolodik a valóságtól. De szembekerült e gondokkal a szocialista pedagógia is, amikor kezdetben, a forradalmi lelkesedés hatására, irreálisan optimista prognózisokat kapott az új társadalom új emberének kialakítási lehetősége, s egy forradalmi generáció— marxistának mondott, de a dialektikus történelmi materializmus szellemétől idegen szemlélettel— hitte, hogy "holnapra megforgatjuk az egész világot", hogy "ez a harc lesz a végső", s hogy a forradalmi átalakulással merőben új ember születik.

Így történhetett, hogy az egykor koromfeketére festett múltra emlékeztetően ismétlődtek meg nem kívánt jelenségek. Míg a politika a hirtelen pozitív változások és az emberi megújulás gyors lehetősége felett ünnepelt, észrevétlenül kialakult "... a moralizálás ún. szocialista formája is. Az erkölcs a Legyen-ek világává redukálódik: a helyesen megfogalmazott követelmények, intelmek mindenhatóvá válnak. Ilyen megközelítésben az erkölcsi szféra fokozatosan leválik a társadalmi mozgásról"— állapítja meg Huszár Tibor[28], melyek után még a következő megfogalmazása sem tűnik túlzottnak: "A marxista etika történetében ismerünk olyan időszakokat, amikor a szocialista jelzővel jellemzett eszmények az újkantiánusokat megszégyenítő egyértelműséggel függetlenedtek a valóságtól."[29]

Később, amikor ezekre a hibákra fény derült, a nevelésfilozófiával foglalkozók hol azt kifogásolták, hogy azonosítjuk az embereszményt és a nevelési célt[30], hol pedig azt, hogy az idő dimenziójában elszakítjuk egymástól az eszményt és a célt.[31] Az MSZMP vezetősége így fogalmazott: "A kétségtelen eredmények ellenére az ideológiai munka, a szocialista tudat és erkölcs fejlődése elmarad a szocialista építés egyre növekvő követelményei-

[27] Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Értékrendszereink. Bp. 1980. 7.

[28] Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Bp. Kossuth K. 1965. 13.

[29] Huszár Tibor: Az erkölcsi érték néhány axiológiai és szociológiai jellemzője. 174–175.

[30] Mihály Ottó: Az embereszmény pedagógiai funkciójáról. Magyar Pedagógia, 1970/1.

[31] Zrinszky László: I. m. 111.

től."[32] Neveléstudományunk legkiválóbb képviselői pedig azt keresik, hogy hol gyengülnek el évtizedek óta hangoztatott követelményeink.[33] Nyilvánvaló mindebből, hogy a "van" és a "legyen" ellentmondása nemcsak a szocializmust megelőző társadalmak velejárója.[34]

Fináczy pedagógiai célrendszerének elemzésekor még egy filozófiával is összefüggő fogalmat, illetve problémát kell megvizsgálnunk, ez pedig az akarat, az akaratszabadság problémája. A neveléstudós szerint a tökéletes embereszmény legfőbb jellemzője, hogy tudatos erkölcsi lény legyen, azaz a jónak tudatos akarására képes legyen. Mi szükséges ehhez?— kérdi Fináczy, a nevelés részeinek leírása előtt. Mindenekelőtt ép, egészséges, erős szervezet, másodszor az erkölcsi akaráshoz elengedhetetlen (azt megelőző) erkölcsi belátás (megismerés), végül a helyes cselekedethez szükség van— a szó sajátlagos értelmében — az akarat nevelésére. Ezen az alapon különbözteti meg "Elméleti pedagógia" című művében a szerző a nevelés három funkcióját: a testi, értelmi és erkölcsi nevelést. Az esztétikai nevelésről azért nem szól külön, mert — mint mondja — az helyet talál magának a nevelés mindhárom funkciójában.[35]

Fináczy azt állítja, hogy amikor szoros értelemben vett erkölcsi nevelésről beszélünk, akkor tulajdonképpen az akarat nevelése forog szóban. Említett neveléselméleti tárgyú könyvében, amikor tudományos igénnyel foglal állást a nevelés lehetőségét illetően, elveti Kant transzcendentális akaratszabadságot hirdető felfogását, mert— mint mondja— Kant szerint az akarat csak egy intelligibilis világban lehet szabad, az empíriák világában ellenben, ahol a kauzalitás törvénye uralkodik, az akaratot az okszerű történés kényszerűsége megköti. Ha ez így van, a nevelés beleütközik a kauzalitás kérlelhetetlenségébe — vitatkozik a kanti doktrínával Fináczy.[36] "Kant tételét elfogadva le kellene mondanunk arról, hogy a növendék akaratát pedagógiai eszközökkel befolyásoljuk"— érvel a "Neveléselméletek a XIX. század-

[32] MSZMP KB: MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth K. 1968. 127.

[33] Pedagógiai Szemle: Pedagógiai Szemle szerkesztőbizottsági vitaülése. Ped. Szle 1978/1–2.

[34] Köpeczy Béla: Műveltség és minőség. Kossuth K. 1983. 64.

[35] Fináczy E.: Elm. ped. 71.

[36] Fináczy E.: Elm. ped. 45.

ban" című könyvében.[37]

Fináczy nevelési célja, hogy a növendék a jót teljes eszméletességgel, szabad akaratából tegye meg, s ennek megfelelően az akaratszabadság elvére építi az erkölcsi nevelést, illetve egész pedagógiai célrendszerét. Nyilvánvalóan nem ismerte fel az akarat sajátos meghatározottságának és a szabadság-szükségszerűségnek bonyolult dialektikáját, melyről Engels az "Anti-Dühring"-ben oly érthetően ír.

A jóra irányuló, erős, kezdeményező akarat a jellemformáló tevékenység céljaként jelenik meg Fináczynál. A legújabb pedagógiai irodalomban ugyanakkor – személyiségelméleti kutatások nyomán – nagyjából egyező a vélemény azt illetően, hogy az akarat (az akarati élmény és maga az akarás) lényegét tekintve nem más, mint kísérőjelenség, mégpedig az egyéni szükségletrendszer magatartást szabályozó működésének kísérőjelensége. Az akarat tehát – mivel a nevelés során hierarchiába rendezett szükségletek formálása valósul meg – nem létezhet szükségleti alap nélkül. Az akarat "...direkt formálására törekedni... céltalan, annál is inkább, mivel magatartásmeghatározó funkciója nincs" – írja, szovjet szerzők kutatási eredményeire is hivatkozva, Bábosik István[38], megfogalmazva azt is, hogy ennek értelmében az akarati nevelés nem tekinthető a nevelési célrendszer részének.[39]

Amikor Fináczy kijelenti, hogy az akarat adja meg a jellemnek azt, amit függetlenségnek nevezünk, úgy tűnik, nincs birtokában egy kellő differenciáltságú, strukturált személyiségmodellnek – igaz, korában a társadalomtudományok nem is rendelkeztek ezzel.

A látszat legalábbis ez, mert az akarat, bár "ravasz" fogalom, mégsem fog ki teljesen Fináczyn, mert amikor azt kutatja, hogy mi is tulajdonképpen az akarat, eljut annak megállapításáig, hogy csírája az ösztön és hajlam, hogy előzménye a vágy, és hogy ezek szükségesek az akarat megszületéséhez. Terminológiai különbségek ellenére, a helyes hangsúlyokat nélkülözve bár, Fináczy is látja tehát a személyiséget meghatározó szükséglet-fogalmat, de ő – a kauzális összefüggéseket nagyvonalúan kezelve, bizonyos fogalmakat differenciálatlanul hagyva – a felszínen megjelenő akaratnevelésről, nem pedig szükségletformálásról beszél.

[37] Fináczy E.: Neveléselméletek a XIX. században 17.

[38] Bábosik István: Személyiségformálás közvetett ráhatásokkal. Tankönyvkiadó, 1982. 17.

[39] Bábosik István: A szocialista személyiségelmélet neveléselméleti konzekvenciái. Magyar Pedagógia, 1978/1.

Felmerül immár a kérdés, hogy mennyire tekintsük hibának mindezt. Ami kétségtelen tény: a nevelők nemzedékei törekedtek arra, hogy a felnövekvő *generációkat alkalmassá tegyék célszerű és tudatos döntésekre*, hogy az egyén megtanuljon a társadalmilag értékes normák mellett dönteni és azok szerint élni, hogy a jót magatartásában ki tudja fejezni. E kérdéskörben – különböző levezetése, származtatása ellenére is – kulcsfogalom maradt az akarat fogalma.

Ami mellett mi határozottan állást foglalunk – a marxizmus klasszikusai nyomán –, hogy az akarat, illetve a mögötte működő szükséglet viszonylagos szabadsága mellett is determinált a fennálló társadalmi viszonyok által. Ebben a kérdésben eltérő véleményünk Finánczyétól. Ami azonban az akarat kontra szükséglet vitát illeti, nem szándékunk kiélezni azt, ugyanis a társadalmilag hasznos szükségletek terminológiája és a jóra irányuló erős akarat fogalmai között nem érzünk túlzott távolságot, áthidalhatatlan ellentmondást. Szükségesnek ítélve a modern személyiségelméleti kutatásokat, talán nem lépünk piszkos lábbal a legújabb pedagógiai kutatások szentélyébe, ha azt mondjuk: rendelkezzék bár az egyén a közösségfejlesztő és önfejlesztő aktivitás társadalmilag leginkább adekvát, kialakult rendszerével, avagy legyen az egyénnek magáért – a nemzeten át pedig az emberiségért – folytatott *tevékenysége során erős és a jóra irányuló akarata – alapvetően mindegy*. A lényeg valójában az, hogy sok ilyen ember legyen, sok ilyen generáció nevelkedjék.

Nagy vonalaiban így fest Finánczy Ernő nevelésfilozófiai alapvetése, s tán e vázlat nem kelti fel mindenki érdeklődését a szerző pedagógiai művei iránt. Pedig érdemes "megvárni" a teljes mű elkészültét, vagyis tételesen áttanulmányozni az elméleti pedagógus egész életművét. Finánczy felkészült és elkötelezett tudós volt, aki fél évszázadon át meghatározója volt a magyar neveléstudománynak. Nem a marxista történetírás szellemében járnánk el, ha vitatható és vitatott nevelésfilozófiai alapvetése miatt csak egyszerűen félredobnánk tanait. Cikkeiben, halála után megjelent könyveiben – az "Elméleti pedagógiá"-ban és a "Didaktiká"-ban –, nem szólva neveléstörténeti munkáiról – ma is fényesen ragyogó kincsekre bukkanhatunk. Műveivel cáfolja meg az őt konzervatív herbartistának nevező értékelőit, amikor a gyermeki lélek megismerését és egyéniségének tiszteletben tartását javasolja a nevelőknek. Felismeri, hogy az egyéniség védelmet igényel, magának a társadalomnak érdekében. Nem individualista pedagógiája. Felismerve a közösségen keresztül ha-

tó nevelés erejét, kiáll a kollektív nevelés mellett— még ha a közösségi nevelés fogalmát nem is a ma használatos szocialista felfogás szerint értelmezi is. Lélektani szempontok mellett szociális szempontok sem kerülték el figyelmét. Az új iránt a természetesnél nem nagyobb fenntartás, ésszerű nyitottság jellemezte. Pedagógiájának kerete, rendszere egészében véve mára már elavult, de szemléletmódja – a kimutatott problémák ellenére is – meg-megújulóan mutat üde, friss vonásokat.

Finánczy pedagógiai munkásságának kifejezetten szaktudományos értékeire csupán utaltunk tanulmányunkban, lévén annak célja a filozófia és a neveléstudomány metszéspontja körül kijelölve. Pedagógiai tanácsait további értekezéseknek kell feltárniuk, s ez több mint kívánatos volna. Hiszen Finánczy Ernő, e tudós tehetségű és felkészültségű pedagógiaprofesszor – ki ideális értékeivel vázolt perspektívát a nemzetnevelés számára – több figyelmet érdemelne. Pedagógiai értékfelfogásával kapcsolatos helyesléseink és vitáink után egyetértéssel idézzük utolszor őt: "Aki a fiatal nemzedék sorsát a szívén viseli, annak kívánnia kell, hogy köznevelésünk az eszmények sarkalló erejétől soha meg ne fosztassék és a puszta tényszerűség könyörtelen állapotába el ne süllyesztessék."[40]

IRODALOM

Ancsel Éva: Az értékek változása és az ifjúság. Társadalmi Szemle 1982/10.

Ancsel Éva: Az éthosz erejéről és erőtlenségéről. Világosság 1983/4.

Ancsel Éva: Három tanulmány. Kossuth K. 1983.

Anyiszimov, SZ. J.: Marxista-leninista etika. Előadás-sorozat II. rész. A filozófia időszerű kérdései. Etikai tanulmányok 24. Oktatási Minisztérium 1976. Szerk.: Farkas Endre

Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó 1970.

Ágoston György: A pedagógia alapfogalmai és a nevelési célrendszer. Bp. 1976.

Balogh László: Hazai törekvések a pedagógia értékelméleti megalapozására a XX. század polgári pedagógiájában. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Magyar Pedagógiai Társaság 1969.

[40] Finánczy E.: Eszmények és valóságok. Magyar Paedagógia 1916. 6.

Balogh László: Finácz az egyetemen. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII.—XX. századi történetéből. Bp. 1979.

Bábosik István: Az erkölcsi tudatosság hatása a magatartásra a serdülés időszakában. Tankönyvkiadó, 1969.

Bábosik István: A személyiség irányultságának formálása, mint nevelési cél. Magyar Pedagógia 1981/3.

Bábosik István: Személyiség és pedagógia. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp. 1972.

Bálint Mária—Gubi Mihály—Mihály Ottó: A polgári nevelés radikális alternatívái. Tankönyvkiadó, 1983.

Berki Magda—Donáth Blanka: A szocialista erkölcsi fogalmak megértésének problémájáról. OPK. Dok.

Boeck, H.: Az erkölcsi fejlődés filozófiai-etikai kérdései a szocializmusban. A filozófia időszerű kérdései. Etikai tanulmányok 24. O. M. 1976.

Böhm Károly: Az ember és világa V. Bp. 1928.

Chmaj, L.: Utak és tévutak a XX. század polgári pedagógiájában. Gondolat K. 1969.

Dénes Magda: A neohumanizmus és a német ideológia pedagógiája. Bp. 1970.

Drobnyickij, O. G.: A szellemi értékek világa. Kossuth 1970.

Engels, F.: Eugen Dühring úr tudományforradalmasítása (Anti-Dühring). Marx és Engels Válogatott Művei, Kossuth K. 1977.

Farkas Endre: Marxista etika. Kézirat, Bp. 1975.

Ferch Magda: A keresztény nemzeti ideológia az iskolákban – és a politikai sajtó (1919—1922). Változó Iskola, Bp. 1979.

Finácz Ernő: Az iskola feladata az erkölcsi nevelésben. Magyar Paed. 1910.

Finácz Ernő: Az iskola egyénisége. Magyar Paed. 1924.

Finácz Ernő: A nevelés fogalmának elemzése. Magyar Paed. 1917.

Finácz Ernő: Didaktika. Bp. 1935.

Finácz Ernő: Elméleti pedagógia. Bp. 1937.

Finácz Ernő: Eszmények és valóságok. Magyar Paed. 1916.

Finácz Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Paed. 1919.

Finácz Ernő: Neveléselméletek a XIX. században. Bp. 1934.

Finácz Ernő: Világnézet és nevelés. Bp. 1925.

Földes Tamás: Az akaratszabadság problémája. Gondolat K. 1960.

Gergely László: Finácz Ernő pedagógiája. Szeged, 1937.

Gockler Lajos: Herbart erkölcstana. Bp. 1915.

Hankiss Elemér: Az értéktudat kiforratlansága. Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Bp. 1983.

Heller Ágnes: Hipotézisek egy marxista értékelmélethez. Filozófiai Szemle, 1970/5—6.

Huszár Tibor: A "valódi" és "igazi" értékminőségek Max Scheler materiális

értéktanáról. Valóság, 1982/2.

Huszár Tibor: Az erkölcsi érték néhány axiológiai és szociológiai jellemzője. Művelődési Intézet Bp. 1982.

Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Kossuth K. 1965.

Imre Sándor: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. Bp. 1912.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Értékrendszereink. Kossuth K. Bp. 1980.

Kármán Mór: Válogatott pedagógiai munkái. Bp. 1969.

Klebersberg Kunó: Világválságban. Bp. 1931.

Kisparti János: Finánczy Ernő a katedrán. Magyar Paed. 1930.

Kornis Gyula: Értékelmélet és pedagógia. Magyar Paed. 1913.

Kornis Gyula: Kultúra és nemzet (A magyar kultúra fejlődése. Nemzeti megújhodás). Bp. 1930.

Kozma Tamás: Konzervatív és radikális változatok a nevelésben. Világosság 1980/8–9.

Köpeczy Béla: Műveltség és minőség. Kossuth K. 1983.

Lick József: A marxista személyiségelmélet kérdéséről. Magyar Filozófiai Szemle, 1962/632.

Lukács Angéla: Ideál–eszmény–példakép. Propagandista, 1969/10.

Mészáros István: A neveléstörténet funkciójának kérdéséhez. Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Bp. 1969.

Mészáros István: Az ELTE neveléstudományi tanszékének története 1900–1949 között. Magyar Ped. 1982/2.

Marx, K.–Engels, F.: A német ideológia MLVM I.

Mihály Ottó: A nevelés célelmélete mint nevelésfilozófiai probléma. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, 1972.

Mitrohin, L.N.–Ojzerman, T. I.–Sersenko, L. N.: A polgári filozófia a XX. században, Bp. 1972.

Nagy Sándor: Az oktatási folyamatra vonatkozó nézetek történeti alakulása és mai helyzete. Akadémiai Kiadó, 1962.

Pártélet: Eszmecsere a Horthy-rendszer megítéléséről. Kerekasztal-beszélgetés. Pártélet, 1984/6.

Papp Zsolt: Szociológiai szemlélet és társadalmi funkció. Társadalmi Szemle 1980/3.

Prohászka Lajos: Finánczy Ernő mint tanár. Magyar Paed. 1930.

Rosdy Pál: Az etikai párbeszéd alapkérdései. Vigília, 1983/11.

Séve, L.: Marxizmus és személyiségelmélet

Simon Gyula–Szarka József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története, Bp. 1965.

Szarka József: A pedagógiai tapasztalat nevelésfilozófiai értelmezése. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, 1972.

Szarka József: Közös gondunk a nevelés. Pedagógiai Szemle, 1978/1.

Szebenyi Péterné: A morális tudatosság és értékrendszer problémái. Akadémiai Kiadó, 1976.

Szilágyi Imre: Az "örök" értékek nyomában. N. Hartmann értéketikájához, Bp. 1975.

Weszely Ödön: A nevelés fogalma és célja. A modern pedagógia útjain. Bp.1939.

Weszely Ödön: A korszerű nevelés alapelvei. Bp. 1935.

Zrinszky László: Az életcél és eszmények szerepe a személyiség fejlődésében. Pedagógiai-pszichológiai Közlemények, 1972/1.